

TARTIŞMALI İLMÎ TOPLANTILAR DİZİSİ - 39

KUR'ÂN ve TEFSİR ARAŞTIRMALARI-V (İslâm Düşüncesinde Gayb Problemi-I)

Tartışmalı İlmî Toplantı

12-13 Ekim 2002

- Prof. Dr. M. Said HATİBOĞLU * Prof. Dr. Sadık KILIÇ
Prof. Dr. Halis ALBAYRAK * Doç. Dr. Muhsin DEMİRCİ
Prof. Dr. Alpaslan AÇIKGENÇ * Doç. Dr. İlyas ÇELEBİ
Prof. Dr. Yusuf Şevki YAVUZ * Yrd. Doç. Dr. İsmail ALBAYRAK
Prof. Dr. Mustafa ÖZ * Prof. Dr. Ali Murat DARYAL
Prof. Dr. Hayati HÖKELEKLİ * Yrd. Doç. Dr. Abdülhamit BİRİŞİK

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi Yavuz ARGIT Bölümü	
Dem.No	121811
Tes.No	29701 KUR. T

İstanbul 2003

ENSAR NEŞRİYAT: 73
İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI
Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 39

Tebliğlerin
Muhteva ve dil bakımından sorumluluğu
Tebliğ sahiplerine aittir

Editör:
Prof. Dr. Bedreddin ÇETİNER

Yayına Hazırlayanlar:
Dr. İsmail KURT
Seyit Ali TÜZ

Sayfa Tertibi ve Tashih:
Dr. İsmail KURT

Baskı:
Step Ajans
Davut Paşa Cd.
Kale İş Merkezi, 224
0212 482 13 41

ISBN 975-6794-15-1

ENSAR NEŞRİYAT TİCARET A.Ş.
Süleymaniye Caddesi, 11 Beyazıt/İstanbul
e-mail: ensarv@ttnet.net.tr – Web site: www.ensar.org
Tel-Faks: +90 (0212) 513 43 41-513 03 09-513 09 90

GAYBA İMÂN MI, GAYBDA İMAN MI?

Prof. Dr. Halis ALBAYRAK

A. Ü. İlahiyat Fakültesi

Çalışmamızın odaklandığı temel nokta Bakara Sûresi'nin 3. âyetindeki الذين يؤمنون بالغيب ifadesi olacaktır. Kültürümüzde gayb denince duyu organlarıyla veya duyu organlarına yardımcı olan insan yapımı aletlerle görülemeyen, dolayısıyla hakkında bilgi sahibi olunamayan bir âlem akla gelir. Çünkü bu kelime zaman içinde bir kavram içeriğine sahip olmuştur. Bildiğimiz kadarıyla gayb kelimesi Kur'ân'da yalnızca görünmeyen alem anlamında kullanılmamıştır.

Gayb kelimesinin Kur'ân'daki anlamları:

• Geçmiş olaylar¹: İlgili âyetlerde zamansal farktan söz edilerek önceden yaşanan olaylar gayb olarak nitelendirilir.

• Gizli ve sır olan şeyler: Ra'd Sûresi'nin 9. ve 10.âyetlerinde Allah'ın gayb ve şehâdeti bildiği belirtildikten sonra O'nun, insanların iç dünyalarında kurguladıkları şeyleri bildiği de ifade edilmektedir.

• Bir şeyin iç yüzü: Bilindiği gibi olayların iç yüzü ilgili olmayan kişilerce bilinemeyen olgulardır. Yusuf Sûresi'nin 81.âyetinde Yakub'un oğullarının görünüşe göre kardeşlerinin hırsızlık yaptığını kabullenmek durumunda kaldıkları anlatılırken olayın içyüzünü bilmemeleri gayb kelimesi kullanılarak ifade edilmiştir. Yine Tevbe Sûresi'nin 94.âyetinde de Allah'ın, münafıkların içyüzlerini bildiğinden söz edildikten sonra Allah'ın gaybı ve şehâdeti bildiği ifade edilir.

• Bilinmeyen her şey²

Kur'ân'da ğ-y-b kökünün ve türevlerinin kullanıldığı bağlamlara bakıldığında bu kelimenin insana ve insanın konumuna göre görünmez

¹ Al-i İmran 44; Yusuf 102; Kehf 22,26

² A'raf 187, 188; Hüd 31

ve bilinmez varlık ve olguları ifade ettiği görülür. Bu konuda insana görelilik çift yönlüdür. İnsanın varlık şartlarının dışında kalan görünmez ve bilinmezlerle, insanın içinde bulunduğu kişiye özgü şartlar çerçevesinde ona gizli kalan olgular için bir yönünü oluşturur. İşin öbür yönü ise insanın/öznenin diğer insanlar tarafından görülememe ve bilinememe durumudur.

Baraka Süresi'nin 3. âyetindeki بالغيب الذين يؤمنون ifadesine tarihî ve metinsel bağlamını göz önüne almaksızın yalnızca nahvî açıdan baktığımızda بالغيب ifadesi için iki tür sözdizimsel konum öngörülebilir. Burada بالغيب sözü ya يؤمنون fiilinin mefulüdür ya da bu fiili gerçekleştiren öznelerin durumunu gösterir. Bu takdirde بالغيب sözü hal konumundadır.

Merfû olduğu var sayıldığında ifade "gayba inananlar" anlamına gelirken hal olarak düşünülduğünde "görmedikleri halde veya başkaları görmezken inananlar" anlamına gelir.

بالغيب ifadesi Kur'ân'da 12 kere geçmektedir. Şimdi Bakara Süresi'nin 3.âyetinin dışındaki âyetlerdeki بالغيب ifadesinin geçtiği cümlelere kısaca göz atalım.

• Maide Süresi'nin 94. âyetindeki ليعلم الله من يخافه بالغيب (Allah, kendisinden görmedikleri halde/görmeden korkanları ortaya çıkarsın diye.../bilsin diye) ifadesi.

• Yusuf Süresi'nin 52. âyetindeki ذلك ليعلم اني لم اخنه بالغيب ifadesi. Burada birinin arkasından ona hainlik yapmamaktan söz edilir³.

• Kehf Süresi'nin 22. âyetindeki رجما بالغيب ifadesi. Taberî'nin kaydettiğine göre Katade bu ifadeyi قذفًا بالظن şeklinde tefsir etmiştir⁴. Taberî'nin kendisi de kesin bilgiye dayalı olmaksızın söz söylemek olarak anlamıştır⁵. Şu halde بالغيب رجما ifadesini kesin bilgi sahibi olmadan söz söylemek anlamında alabiliriz. Âyetin devamında Ashab-ı Kehf'in sayısının pek az kimse tarafından bilinebileceği anlatıldığına göre buradaki الغيب kelimesinin gayb âlemi anlamına alınmayacağı ortaya çıkar.

³ Beydavî, Tefsiru'l-Beydavî, Daru'l-Fıkr, Beyrut 1996/1416, III, 294

⁴ Taberî, Camiu'l-Beyan, Daru'l-Fıkr, Beyrut 1405, XV, 226: krş. Es-Sanânî, Abdurrazzak b.Hemmam, Tefsiru'l-Kur'an, Mektebetu'r-Ruşd, Riyad 1410, II,400; es-Sealibi, Abdurrahman b.Muhammed, el-Cevahiru'l-Hisan, Beyrut, tarihsiz, II,375; el-Beğavî, el-Huseyn b.Mes'ûd, Mealimu't-Tenzil, Daru'l-Marife, Beyrut 1987/1407,111, 156; İbn Kesir, İsmail b.Ömer, Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim, Daru'l-Fıkr, Beyrut 1401, III,79; Beydavî, a.g.e., III, 488.

⁵ Taberî, a.g.e, XV, 226

Burada deyimsel bir ifade vardır. Dolayısıyla görmeden, bilmeden, yalnızca zanna dayalı hüküm vermekten söz edilmektedir.

• Meryem Süresi'nin 61. âyetindeki *جنات عدن التي وعد الرحمن عباده بالغيب* ifadesi. Burada kulların görmediği cennetlerden söz edilmektedir⁶. Dolayısıyla bu ifade de "gayb alemi" anlamı söz konusu değildir.

• Enbiya 49, Fatır 18, Yasin 11, Kâf 33 ve Mulk 67. âyetlerdeki *والغيب* *والغيب* *والغيب* gibi ifadelerde de görmedikleri halde rablerine saygı duyan, çekinen ve tazim eden insanlardan söz edilir.

• Sebe Süresi'nin 53. âyetindeki *ويقفون بالغيب من مكان بعيد* ifadesi. Katâde'den⁷ ve Zeyd b. Eslem'den⁸ nakledildiğine göre burada zanna dayalı dayanaksız isnad ve iddialardan söz edilir. Taberî de aynı görüştedir⁹. Mucahid, müşriklerin Hz.Peygamber hakkında sihirbaz, kahin ve şair gibi mesnetsiz iddialarına işaret edildiğini söyler¹⁰.

• Hadid Süresi'nin 25.âyetindeki *وليعلم الله من ينصره ورسله بالغيب* ifadesi. Bu ifade de *والغيب* sözünün hal olduğu kaydedilir. Düşmanlarını görmeden veya düşmanlar onları görmediği halde müminlerin giriştiği mücadeleden söz edildiği müfessirlerce belirtilmektedir¹¹.

Dikkat edilirse Kur'ân'ın diğer âyetlerinde yer alan *والغيب* sözü ait olduğu bağlamlarda görünen alemin dışındaki görünmeyen bir varlık alanına işaret eder bir biçimde kullanılmamıştır. Bu bağlamlarda hep insanın içinde bulunduğu durumlardan veya deyimsel bir ifadenin doğduğu yine insanın bilgi sahibi olmadan söyledikleri sözlerden bahsedilmektedir.

Şimdi *والغيب* sözünün diğer âyetlerdeki nahvî konumuna dayalı anlamlarına değindikten sonra asıl konumuz olan Bakara Süresi'nin 3.âyetine ilişkin literatürde yer alan bilgileri vermek istiyoruz.

Âyetin tarihsel bağlamıyla ilgili olarak kaynaklarda ayrıntılı bilgi bulamadığımızı söylemeliyiz. Konuyla ilgili olarak sahabelen gelen her

⁶ Zemaşşerî, el-Keşşaf, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1983/1403, II,515

⁷ Taberî, a.g.e, XXII, 112

⁸ İbn Kesir, a.g.e.,III, 546

⁹ Taberî, a.g.e, XXII, 112

¹⁰ Taberî, a.g.e, XXII, 112

¹¹ Zemaşşerî, a.g.e., IV, 66-67; Ebussuud, Tefsiru Ebissuud, Kahire, tarihsiz, XIII, 212

hangi bir bilgiye ulaşamadık. Tabii müfessirlerinden olan İkrime'den Bakara Sûresi'nin Medine'de indirilen ilk sûre olduğuna dair bir haberin nakledildiğini görmekteyiz¹². Mücahid'den ise biraz daha ayrıntılı bir bilgi elimize ulaşmıştır. Buna göre Bakara Sûresi'nin ilk dört âyeti *المفلحون* a kadar müminler hakkında, dört âyetten sonraki iki âyet kafirler ve ondan sonraki on üç âyet de münafıklar hakkında inmiştir¹³. Bu bilgiler ışığında âyetin, münafıkların toplumda nitelikleriyle ve davranış biçimleriyle ayrıştığı bir zaman diliminde indiğini söyleyebiliriz.

الذين يؤمنون بالغيب ifadesiyle kimlerin kast edildiği konusunda değişik görüşler bulunmaktadır. Bunlara göre:

1. Bu insanlar Arap müminlerdir. Çünkü Araplara indirilmiş bir kitap yoktur. Bir sonraki âyet de bunu destekler. Dolayısıyla burada gayba inananlardan söz edildiğine göre bunlar, ellerinde kitap bulunmayan insanlar olmalıdır. Bu insanlar da Ehl-i Kitab'ın dışında kalan mümin Araplardır¹⁴. Bu görüş İbn Mesud ve birçok sahabinin görüşü olarak verilmiştir¹⁵.

2. Ehl-i Kitab'dan Hz.Muhammed'e inananlardır. Sûrenin ilk dört âyeti bunlar hakkında nazil olmuştur. Çünkü Kur'ân Ehl-i Kitab'ın gizlediği gaybî konuları ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla Ehl-i Kitab'dan olan insanlar da gizledikleri şeylerin Allah katından oluşunu kabul etmişlerdir¹⁶.

3. Sûrenin ilk dört âyeti Arap, Arap olmayan ve Ehl-i Kitab'dan müminlerin hepsi hakkında indirilmiştir. Nitekim hangi gruptan olursa olsun inananlar, cennet, cehennem, öldükten sonra dirilme ve diğer inanılması gereken gaybî hususlara inanmakla gayba imanda ortaklırlar¹⁷.

4. Kiblenin değiştirilmesi sırasında namazda iken gelen habere inanarak namazda yönlerini değiştirenlerdir. Bu insanların davranışı Hz.Peygamber'e ulaştırılınca o, "Onlar, görmedikleri halde inanan insanlardır." buyurmuştur¹⁸.

¹² el-Vahidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed, *Esbabu'n-Nuzûl*, Kahire 1968/1387, s.11

¹³ Bkz. Taberî, a.g.e, I, 103; el-Vahidî, a.g.e, s.11

¹⁴ Taberî, a.g.e, I, 102; Tusî, *Tibyan*, I, 55

¹⁵ Taberî, a.g.e, I, 102

¹⁶ Taberî, a.g.e, I, 102

¹⁷ Bkz. Taberî, a.g.e, I, 103

¹⁸ İbn Kesir, a.g.e., I, 43; Suyutî, ed-Durru'l-Mensur, Daru'l-Fikr, Beyrut 1993, I,65; el-Heysemî, Ali b. Ebi Bekr, *Mecmeu'z-Zevaid*, Kahire 1407, II, 14; et-Taberânî,

5. Hz.Peygamber'in vefatından sonra Kur'ân'a inananlardır. Bu görüşün kaynağında Abdullah b. Mesud vardır. İbn Ebi Hatim'in Abdurrahman b. Yezid'den naklettiğine göre o şöyle demiştir: "Bazı insanlar Abdullah'ın yanında Hz.Peygamber'in ashabından ve onların imanlarından söz ettiler. Abdullah onlara cevaben: 'Hz.Muhammed'in durumu onu görenler için açıktır. Kendinden başka tanrı olmayana yemin olsun ki hiçbir müminin imanı, onu görmeden inananın imanından üstün olamaz' deri ve *الذين يؤمنون بالغيب* okudu."¹⁹ Bu rivayet biraz değişik ifadelerle İbnu'l-Cevzi'nin Zadu'l-Mesir'inde Amr b.Murre'ye isnad edilerek verilmiştir. Orada ise Abdullah'ın cevabı şöyledir: "Allah Resulünün durumu onu görenler için açıktı. Fakat ilginç olan bir şey var ki birtakım insanlar Rasûlullah'ı görmedikleri halde içinde bir şeyler yazılı bir kitabı buluyorlar/görüyorlar ve ona iman ediyorlar." Abdullah bunları söyledikten sonra Bakara Sûresi'nin 3.âyetini okumuştur²⁰.

Şimdi *الذين يؤمنون بالغيب* ifadesinin tefsir literatüründe yer alan tahlillerine ilişkin bilgiler vereceğiz. Bu ifadeyle ilgili olarak nahvî açıdan dört muhtemel durumdan söz edilir:

1. Mevsuldür.Yani sıfat cümlesi durumundadır.
2. Medh makamında mansubdur.
3. Mahzuf bir mübtedanın haberidir.
4. Mübtedadır. Haberi "Ulâike ala huden..." cümlesidir²¹.

يؤمنون kelimesine

- Tasdik ederler,
- Korkarlar, tazim ederler,
- Amel ederler gibi anlamlar verilmiştir²².

Tasdik ederler şeklinde tefsir edildiğinde *الغيب* kelimesi görünmeyen varlık alanına ait varlıkları karşılar biçimde algılanmış demektir. er-Rabi' b.Enes'e isnad edilen bir haberde o, *يؤمنون* kelimesini *بخشون* kelimesiyle tefsir etmiştir. Bu takdirde er-Rabi', *بالغيب* kelimesini

Suleyman b.Ahmed, el-Mucemu'l-Kebir, Mektebetu'l-Ulum ve'l-Hikem, 1983/1404, XXV, 43; Şevkanî, Fethu'l-Kadir, Beyrut 1964/1383, I, 34

¹⁹ İbn Ebi Hatim, Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azım, Mekke 1997/1417, I, 36; el-Vahidî, Ebu'l-Hasen Ali b.Ahmed, el-Vasit fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecid, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1994-1415, I, 81; el-Beğavî, a.g.e., I, 47

²⁰ İbnu'l-Cevzi, Ebu'l-Ferec Cemaluddin Abdurrahman, Zadu'l-Mesir fi İlmî't-Tefsir, 1964/1384, I, 24,25

²¹ Zemahşerî, I, 123

²² Taberî, a.g.e., I, 100-101

limesiyle tefsir etmiştir. Bu takdirde er-Rabi', بالغيب kelimesini hal olarak kabul ederek "görmedikleri halde tazim ederler/korkarlar" anlamını vermiş olmaktadır²³. Tûsî'nin kaydettiğine göre er-Rabi', bu ifadenin anlamının "Gizlilikte ve açıklıkta Allah'a itaat ederler" şeklinde olduğunu belirtmiştir²⁴. İmana amel anlamı verilmesinde de imanın tanımıyla ilgili kelâmî tartışmaların bir yansımaları görmek mümkündür.

بالغيب ifadesine gelince الغيب kelimesi mastar olabileceği gibi isim de olabilir. Müfessirlerin bu kelimeyi iki şekilde de değerlendirdikleri görülmektedir. بالغيب ifadesi meful olarak kabul edildiğinde الغيب'in isim olması söz konusu iken hal olarak görüldüğünde ise mastar kalıbı ön plana çıkar. Bu tarz bir değerlendirmeyi, çağdaş müfessirlerden Muhammet et-Tahir b.Aşur'un yaptığını görüyoruz²⁵.

بالغيب İfadesinin Nahvî Açından Tahlili

Bu ifadeye tefsir literatüründe iki tür konum öngörülmüştür. بالغيب ifadesi cümle içinde ya mefuldür ya da haldir. Zaten gayba iman veya gaybda iman tartışmasının çıkış yeri de burasıdır.

بالغيب ifadesi meful olarak alındığında yukarıda da ifade edildiği gibi الغيب kelimesi isim olarak karşımıza çıkar ve eylem boyutu göz önüne alınmamış olur. Bu takdirde الغيب kelimesi görünen alemin dışındaki bir varlık alanının veya o varlık alanına ait varlık ve olguların yahut da kaynağı itibarıyla görünmeyen aleme ait varlıkların adı olarak görülür. Literatürde verilen anlamlar da bunu doğrular.

الغيب Kelimesinin Anlamları

- Vahiy. Bu görüş İbn Abbas ve İbn Cureyc'e isnad edilir²⁶.
- Allah. Bu görüş er-Rabi', Ata ve Said b. Cubeyr'e isnad edilir²⁷.
- Melekler. er-Rabi'ın görüşü böyledir²⁸.
- Peygamberler²⁹.
- Ahiret ve oradaki varlıklar ve olgular³⁰.

²³ Taberî, a.g.e., I, 101;

²⁴ et-Tûsî, Ebu Cafer Muhammed b. El-Hasen, et-Tibyan fi Tefsiri'l-Kur'an, İhyau't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, tarihsiz, I, 55

²⁵ Bkz. Muhammet et-Tahir b.Aşur, Tefsiru't-Tahrir ve't-Tenvir, yer yok, tarihsiz, I, 229

²⁶ İbnu'l-Cevzî, a.g.e., I, 24,25; Tabatabaî, el-Mizan, Kum 1973/1393, I, 46

²⁷ Taberî, a.g.e., I, 101; İbnu'l-Cevzî, a.g.e., I, 25

²⁸ Taberî, a.g.e., I, 101

²⁹ Taberî, a.g.e., I, 101

- Şeriatların haber verdiği şeyler³¹.
- Kur'ân³² ve ondaki gaybî şeyler³³.
- Kaza ve Kader³⁴.

Yukarıdaki görüşler literatürde sahabeden İbn Abbas ve bazı tabiun müfessirlerinin görüşlerini yansıtmaktadır.

Rivayet tefsir yazım geleneğine ait Kur'ân tefsirlerinin dışındaki tefsir literatüründe de بالغيب ifadesinin meful olarak kabul edildiğine dair değerlendirmeler oldukça fazladır. Ancak anılan literatürde genellikle بالغيب ifadesinin hem meful hem de hal olabileceğine ve her iki durumda da anlamın farklı olacağına dair değerlendirmeler art arda yer alır. Yukarıda da yer aldığı gibi dirayet tefsir literatüründe بالغيب ifadesi meful olarak değerlendirilirken الغيب kelimesinin isim olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Bu durumda bu kelime görünen alemin dışında kalan görünmez aleme/gayb alemini göstermektedir.

Dikkat edilirse bu yaklaşım tarzında الغيب kelimesi karşımıza bir kavram olarak çıkmaktadır. Verdiğimiz örneklere bakılırsa sahabe ve tabiun dönemine ait açıklamalarda bu kelime için belirgin bir kavramlaşmadan söz edemeyiz. Çünkü o dönemde الغيب kelimesinden kast edilen varlıklar ve olgular ön plana çıkmaktadır. Nitekim bu çerçevede Allah, kaza-kader, haşr, sırat, cennet, cehennem gibi varlık ve olgulardan söz edilmektedir. Dolayısıyla bu dönemde "gayb"ın bir varlık alanı olarak ön plana çıkmadığını görürüz. Bazı müfessirler بالغيب ifadesinin meful olarak düşünülmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Ancak pek çok Kur'ân tefsirinde ise her iki ihtimal de söz konusu edilmiş ve bu ihtimallere göre oluşacak mana ortaya konulmuştur.

بالغيب ifadesi hal olarak düşünüldüğünde literatürde iki temel anlamın söz konusu olduğunu görürüz.

Bir bakış açısına göre burada inanan insanların görmedikleri bir şeylere görmedikleri halde inanmalarından söz edilmektedir. Yukarıda

³⁰ Taberî, a.g.e., I, 101; el-Maverdî, en-Nuketü ve'l-Uyûn, Taru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut, 1992/1412, I, 69; İbnu'l-Cevzî, a.g.e., I, 24,25; İbn Atıyye, el-Muharreru'l-Veciz, Fas 1975/1395, I, 100

³¹ İbn Atıyye, a.g.e., I, 100

³² Taberî, a.g.e., I, 101; el-Maverdî, a.g.e., I, 69

³³ İbn Atıyye, a.g.e., I, 100

³⁴ İbnu'l-Cevzî, a.g.e., I, 24,25; İbn Atıyye, a.g.e., I, 100

kaydedildiği üzere Arap müminlerin daha önce önlerinde kitap olmadığı için Hz.Muhammed'in verdiği haberlere görmedikleri halde inandıklarından söz edilmiştir. Zemaşerî bu görüşü destekleyici olarak يخشون الذين ربهم بالغيب (Enbiya 49) ve ذلك ليعلم اني لم اخنه بالغيب (Yusuf 52) ifadelerini zikreder³⁵

Harise oğulları mescidinde namaz kılanların, birinin, Hz.Peygamber'den getirdiği bir haber üzerine namazdayken yönlerini değiştirmeleri ile الذين يؤمنون بالغيب ifadesi arasında Hz.Peygamber'in bizzat kendisi bir bağ kurmuştur³⁶. Burada da görmedikleri halde bir şeye inanma anlamı karşımıza çıkmaktadır.

Literatürde insanların Allah Resulünü görmedikleri halde Kur'ân'a inanmaları ile, ilgili âyet arasında irtibat kurulmuştur. Daha önce Abdullah b. Mesud'a isnad edilen haberde bu görüşün benimsendiğini görmüştük. Abdullah b. Mesud bu insanların imanlarının Rasûlüllah'ı görenlerin imanlarından daha üstün olduğunu söylemiştir.

Rivayet tefsir literatüründe Hz.Peygamber'in, kendisini görmeden inanan insanları övücü sözler söylediği nakledilmiştir³⁷.

Son dönem müfessirlerinden Mir Muhammed Baküvî tefsirinde بالغيب ifadesinin hal olarak alınması gerektiğini ileri sürerek burada Rasûlüllah'ı görmeden inananların kast edildiğini vurgulamıştır. Ona göre Hz.Peygamber'den bu kendi zamanına kadar onu görmeden inananlar ve bundan sonra inanacak bütün müminler, bu âyetin çerçevesi içindedirler. Allah Resulü hayattayken Peygamber ve Kur'ân'ın durumu açık ve aşikar olduğu için o dönemde onun yanında bulunup iman edenlerin imanına gayba iman denmez³⁸.

Bir başka anlama biçimine göre inananların kendilerinin gaybda oluşları, yalnız başına oluşları öne çıkmaktadır. Şu halde يؤمنون بالغيب ifadesinden bu insanların, başkalarıyla bir arada olmadıklarında,

³⁵ Zemaşerî, a.g.e., I, 127

³⁶ İbn Kesir, a.g.e., I, 43; Suyutî, ed-Durru'l-Mensur, Daru'l-Fikr, Beyrut 1993, I,65; el-Heysemî, Ali b. Ebi Bekr, Mecmeu'z-Zevaid, Kahire 1407, II, 14; et-Taberanî, Suleyman b.Ahmed, el-Mucemu'l-Kebir, Mektebetu'l-Ulum ve'l-Hikem, 1983/1404, XXV, 43; Şevkanî, Fethu'l-Kadir, Beyrut 1964/1383, I, 34

³⁷ İbn Kesir, a.g.e., I, 43; Suyutî, ed-Durru'l-Mensur, Daru'l-Fikr, Beyrut 1993, I,65; et-Taberanî, Suleyman b.Ahmed, el-Mucemu'l-Kebir, Mektebetu'l-Ulum ve'l-Hikem, 1983/1404, XXV, 43; Şevkanî, Fethu'l-Kadir, Beyrut 1964/1383, I, 34

³⁸ Mir Muhammed Baküvî, Keşfu'l-Hakayık an Nuketi'l-Ayat ve'd-Dekayık, Tiflis 1904, I, 5

yalnız başlarına iken inanıyor oldukları sonucuna ulaşılmış olmaktadır. Fahrüddin er-Râzî, Ebû Muslim el-İsfahânî'nin bu görüşte olduğunu kaydeder.

El-İsfahânî'ye göre بالغيب sözü müminlerin sıfatıdır. Manası şöyledir: "Kuşkusuz onlar, Allah'a başkalarıyla birlikteyken inandıkları gibi tek başlarına olduklarında da inanırlar. Onlar, inananlarla birlikteyken inandık deyip şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında bizler sizinle beraberiz, biz onlarla alay ediyoruz diyen münafıklar gibi değildirlər.

Allah Teâlâ'nın اخنه بالغيب ذلك ليعلم اني لم اخنه بالغيب "İşte bunlar kendisi yokken arkasından ona hainlik etmediğimi bilmesi içindir." (Yusuf 52) sözünde de buna benzer bir durum vardır...Bu, âyette söylenenlerin hepsi dış dünyalarıyla iç dünyaları birbiriyle uyumlu ve kalplerinde olmayan şeyleri dilleriyle söyleyen münafıkların durumuna tamamen zıt bir yapıda olmalarından ötürü müminleri övmek içindir." ³⁸

Bu bakış açısına göre âyette müminlerin gönülden, samımı bir biçimde inandıklarından söz edilmektedir. Literatürde el-İsfahânî'nin tercihi paralel tefsirlere rastlanmaktadır. Ancak bu görüşe yer veren müfessirler herhangi bir tercihte bulunmadan بالغيب sözünün hem meful hem de hal olması durumunda ortaya çıkan anlamları yansıtmaktadırlar³⁹. Tabresî burada müminlerin imanlarıyla hiç kimseye gösterişte bulunmak istemediklerinin, aksine imanlarını yalnızca Allah'a has kıldıklarının anlatıldığını kaydeder⁴⁰. Öte yandan بالغيب sözü بالقلب şeklinde de tefsir edilmiştir. Bu takdirde de ifadeden müminlerin gönüllerinin derinliklerinde, samimi olarak Allah'a iman duygusunu yaşadıkları anlaşılır⁴¹. Görüldüğü gibi müfessirler gaybda iman anlamına ulaşırken hem metinsel bağlama hem de Kur'ân'ın ilgili diğer âyetlerine atıflarda bulunmuşlardır.

³⁸ Fahrüddin er-Râzî, Mefatihü'l-Gayb, Tahran, tarihsiz, II, 27

³⁹ Beydavî, Envaru't-Tenzil, I, 114; İbn Atıyye, a.g.e., I, 100; Tabresî, Ebu Ali el-Fadl, Mecmeu'l-Beyan, Tahran, tarihsiz, I, 38; Rağib el-İsfahânî, el-Mufredat, s. 367; Ebussuud, Tefsiru Ebissuud, Kahire, tarihsiz, I, 31

⁴⁰ Tabresî, a.g.e., I, 38

⁴¹ el-Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, el-Cami li Ahkami'l-Kur'an, Daru's-Şa'b, Kahire 1373, I, 164; Ebussuud, a.g.e., I, 31, Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul, tarihsiz, VIII, 5414

Değerlendirme

Âyetin tarihsel bağlamına ilişkin kesin bilgilere ulaşamamış olsak da bu âyetin Medenî olduğunda şüphe yoktur. Yine Medine döneminde münafık bir grubun sürekli iki yüzlü davrandığına ilişkin hem tarihî bilgilere hem de Kur'ân'da yer alan malumata sahibiz. Bu bilgiler bizi âyetteki بالغيب ifadesini hal olarak kabul etmeye sevk etmektedir.

Yukarıda vermeğe çalıştığımız بالغيب sözünün bulunduğu diğer âyetlerle ilgili tahlillere bakılırsa bu kalıbın fiillerin gerçekleşme biçimiyle; bir bakıma öznelerin tutum, davranış ve durumlarıyla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu kabil bağlamlarda insanın kendi ruh durumu, iç dünyasında taşıdığı duyguları, Allah'la girdiği içten iletişimi ve diğer insanların arkasından onlara karşı tutumu dile getirilmektedir. Bu itibarlı Kur'ân'ın diğer âyetlerinde geçen بالغيب ifadesinin görünmeyen bir varlık alanını gösterdiğine dair belirgin bir karinenin olmadığını söyleyebiliriz.

Âyetin sonrasında yer alan ifadelere baktığımızda önce kafirlerin niteliklerinden sonra da münafıkların tutum ve davranışlarından söz edildiğini görürüz. Sürenin 14.âyetinde münafıkların, müminlerle karşılaştıklarında onlara, kendilerinin de inandıklarını söyledikleri; ancak dostlarıyla baş başa kaldıklarında ise onlarla alay ettiklerinden bahsedilmektedir.

İlgili âyetin bu bağlamda yer alması bizi burada müminlerin imanlarının samimiyetinden, gösteriştten uzak oluşundan ve kalitesinden söz edildiği sonucuna götürmektedir. Ayrıca bu âyetin, öncesindeki للمؤمنين ifadesinin sıfatı durumunda olduğunu kabul ettiğimizde bizi destekleyen bir başka gerekçe de ortaya çıkar. Çünkü ittika ile nitelenen insanların Allah'a, meleklerle, peygamberlerine ve ahiret gününe inanmış oldukları açıktır. Âyetin devamında onların namazı dosdoğru kıldıkları ve infakta buldukları da anlatılmaktadır. Dolayısıyla bu bağlamda onların neye inandıklarından söz edilmesi yerine imanlarının keyfiyetinden bahsedilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Böylelikle gerçek müminlerin imanlarının içten ve gönülden olduğu da vurgulanmış olmaktadır.

Öte yandan Kur'ân'ın hiçbir âyetinde 'gayba iman' dan bahsedilmemiştir. Aksine inanılacak varlıklar çeşitli âyetlerde açık açık sayılmıştır. Bu da âyetteki بالغيب ifadesini hal olarak görmemiz gerektiğine

bir delil olarak alınabilir. Kaldı ki gayba iman, görünmeyen ve hakkında bilgi sahibi olunmayan her şeye iman etme gibi bir yükümlülük fikrini doğurur ki bizce bu, Kur'ân'ın ruhuna aykırı olduğu gibi makul de değildir. Nitekim Kur'ân, insanların, hakkında bilgi sahibi olmadıkları gaybî bir takım varlıklara ve olgulara inanmalarını kınamakta ve bu tür tavırları zanna tabi olmak olarak görmektedir⁴². Dolayısıyla her görünmeyene inanmak gibi bir inanç ilkesi olamaz. Böyle bir kapının açılması her şeyi alt üst eder ve insanları, şarlatanların tuzağına düşürür. Kur'ân, inanılacak varlıkları açık açık sayarak iman konusunu disipline etmiş ve her türlü karışıklıktan kurtarmıştır⁴³.

Bütün bu değerlendirmelerden sonra diyebiliriz ki bu âyette müminlerin her yerde ve her zamanda içten ve gönülden Allah'a inandıklarından bahsedilmektedir. Onlar münafıklar gibi iki yüzlü olmayıp kendi başlarına kaldıklarında da Allah'a gönülden bağlılık duygusunu derinliğine yaşarlar. بالغيب sözünün بالقلب ifadesiyle tefsir edilmesinde de bu espriye işaret olduğunu söyleyebiliriz.

İnceleme imkanı bulduğumuz meallerde بالغيب ifadesinin hal olabileme ihtimalinin dikkate alınmadığını görmüş bulunmaktayız. Sonuç olarak bu âyetin mealine ilişkin şu ifadeleri önerebiliriz:

"Onlar içten ve gönülden inanırlar."

"Onlar tenhada da inanırlar."

"Onlar kendileriyle baş başa kaldıklarında da inanırlar."

⁴² Nisa 157;En'am 116, 148

⁴³ Krş. Albayrak, Halis, *Kur'an'da İnsan-Gayb İlişkisi*, Şule Yayınları, İstanbul 1996, ss. 96-100